

Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet*

Firdevs Gümüőođlu

Doç. Dr.
Mimar Sinan Üniversitesi
Sosyoloji Bölümü

Özet: Bu makalede, Cumhuriyetin ilk yıllarından bugüne ders kitaplarında kadın ve erkek modellerinin nasıl yaratıldığı ele alınacaktır. Bunun yanı sıra Türk Eğitim politikasının iki farklı dönemi ders kitaplarından örneklerle karşılaştırılacaktır. Bu makale 1928'den 2008'e dek yayınlanmış 1.500'den fazla ilköğretim ders kitabının analizini içermektedir. Öncelikle 1930'ların ders kitaplarını elinize aldığınızda, kalitesi karşısında şaşırırsınız. 1950'lerin ders kitapları günümüzdekilerin tersine anlaşılır cümleler ve çocuklara yönelik sıcak bir üslup söz konusudur. Öte yandan ders kitaplarının yeni bir ülke ve vatandaş yaratmada en önemli araç olduğu, bütün açıklığıyla göz önünde bulundurulur. 1920'lerden 1945'e dek ders kitaplarında kadınlar, çocuklara ya da yeni kuşağa ülkeyi ve uygarlığı öğreten öğretmen olarak resmedilir. 1950'den itibaren ise, ailenin hizmetçisi haline gelir. Fakat bugün kadınların ders kitaplarındaki yeri, 1950'lerden daha kötü bir durumdadır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal cinsiyet, toplumsallaşma, kadın işi, erkek işi

Gender in School Text Books

Abstract: In this article, how the role models of woman and man in the school text books have been portrayed from the early period of Turkish Republic until today are reviewed. Besides, the two periods of Turkish education policy are compared and contrasted from the books. This article involves an analysis of more than 1.500 primary school and secondary school text books published from 1928 to 2008. First of all if you took the books of 1930's from the library, their quality would surprise you. In contrast from 1950's and today, the sentences are understandable and the style of writing is warm and friendly for children. On the other hand the books were considered as the most important tools for rebuilding the new country and new citizenship. From 1920's up to 1945 women were portrayed as the teacher of children or the teacher of new generations educating them about the country and civilization. In 1950's they became the servants of their families. But today, the position of women seems to be depicted worse in the books than 1950's.

Keywords: Gender, socialization, woman's task, man's task

*Bu makaleye temel olan konu 2005 yılında ikinci baskısı yapılan Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet adlı kitabımdan alınmış ve 2008'e dek basılan kitaplar incelenerek güncellenmiştir.

Giriş

Bu çalışmanın başlangıcı, 1987'de İstanbul Bilar'da yaptığım kısa bir sunuma dayanmaktadır. 1990'dan itibaren ise, ders kitaplarını incelemek profesyonel bir çabayla bir arada giden feminist duyarlılığı içermektedir. Ders kitaplarındaki cinsiyetler temelinde egemenlik ilişkisini keşfetmek, eğitimin, insanı güçlendirecek ya da güçsüzleştirecek biçimde işlev gören bir dizi uygulama bütünü olduğunu (Freire ve Macedo, 1998: 14) fark etmek, Freire'nin dikkat çektiği "praxis" in (Freirel, 1991: 29) (eylemin ve düşünsel etkinliğin birlikte yürütülmesinin) zorunluluğunu yaşamıma soktu. Bu araştırma, yalnızca bir keşif ya da durum saptaması olmakla kalmamalı, ders kitaplarındaki cinsiyetçiliğin ortadan kaldırılmasının bir aracı haline gelmeliydi. Böylece, bu araştırmanın kamuoyuna mal olması ve ders kitaplarındaki cinsiyetçilik konusunda duyarlılık geliştirmeye katkıda bulunmalıydı. Nitekim yirmi yıldan bu yana her yıl yaptığım ders kitapları incelemesi sonunda ufak da olsa toplumsal cinsiyet duyarlılığının gelişmeye başladığını tanık olmuştum. Artık ders kitaplarında, on yıl öncesinde olduğu gibi açık cinsiyetçi iletilere daha az rastlanmaktadır. Buna karşılık, örtülü cinsiyetçi iletilerin sayısında artış olduğunu söylemek mümkündür. Toplumsal cinsiyet konusundan duyarlılık hem bireysel, hem de kurumsal düzeyde yaygınlaştığı zaman örtülü cinsiyetçi iletilerin sayısında da azalma olacağı kuşkusuzdur.

Kadın ve erkeğin toplumda varoluş biçimi bireyin yaşamını şekillendirir. Bebeğin içine doğduğu toplum, onu, kadın ve erkeğe uygun gördüğü davranış kalıpları içinde şekillendirir. Buna göre çocukların beslenme tarzlarından, giysilerine, oyuncaklarına, kitaplarına, çizgi filmlere, bilgisayar oyunlarına, okula ilk adımını attığında karşılaştığı ders kitaplarına vb dek her şey iki cinse uygun olduğu varsayılan imgelerle yüklüdür. Bu süreç ilköğretime ilk adımını atmış çocukların, edilgen ve zayıf kadınlar ile etken ve güçlü erkekler olarak toplumsallaştırıldığı bir süreçtir. Simone de Beauvoir'ın "Kadın olarak doğulmaz, kadın olunur" sözleri, tersinden okunduğunda erkekler için de geçerlidir. Çünkü toplum, kadın ve erkek kimliklerini kurgulamaktadır. Bireyler, kurgulanan kimliklere uygun roller üstlenir. Böylece erkeğin kimliğinin ana çizgisini kamusal alanda yapıp ettikleri, kadınınkini ise ev içi alanda yapıp ettikleri oluşturur. Toplumsallaşma sürecindeki iletiler aracılığıyla söz konusu rollerin, her iki cinsin "doğa"sı olduğu benimsetilir.

Toplumun erkeklerden beklentisi, kamusal alanda varlık göstermesi ve akılcılığı her daim elde tutmasıdır. Böylesi bir toplumsallaşma süreci, erkeği duygusal davranış sergilemekten uzaklaştırmaya hizmet eder. Kadınlar için işleyen süreç ise tamamen tersidir. Onlardan beklenen duygulu-zayıf olmaları, yaşam alanının sınırlarını ev, eş ve çocuklarla belirlemeleridir. Kadınlara verilen eğitim, seçilen meslekler özel alanda sorunlar yaratmayacak nitelikte olmalıdır. Çalışan kadın ev ve iş ikilemini sürekli sırtında taşır. Bunun yanı sıra yoğunlukla istihdam edildikleri hazır giyim ve elektronik sektöründe, yalnızca ucuz emek olmakla kalmıyor, aynı zamanda aile içindeki cinsiyete dayalı işbölümü sonucu edindikleri el becerileri nedeniyle tercih edilebiliyorlar

(Eyüboğlu, Özar ve Tufan Tanrıöver, 2004: 4). Ayrıca kadınların, iş güvenceleri erkeklerden daha azdır, işten ilk çıkarılacak grup içinde yer aldıkları da bilinen bir gerçektir.

Bilindiği gibi eğitim, temel insan hakları arasında yer alır. Fakat eğitimin içeriği bireyleri güçlendirilebileceği gibi güçsüz de kılabilir. Çocukların okula ilk adım attıklarında karşılaştıkları eğitim materyallerinden biri olan ders kitaplarının içeriği büyük önem taşımaktadır. Devletin denetiminden geçip çocuklara ulaşan bu materyallerin cinsiyet rolleri açısından incelenmesi çok önemlidir. Bu makalede Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze ders kitaplarında cinsiyet rollerine bakılacaktır. Çünkü devlet, ders kitapları aracılığıyla ideolojisini geleceğin büyüklerine aktarırken, yetiştirmek istediği bireylerin niteliklerini yine buralarda oluşturur.

Cumhuriyet'in 1920'lerde yöneldiği devrimler süreci, işte bu noktada kadın ve erkek yurttaşlara eşitlikçi bir dünyanın kapılarını aralar. Osmanlı İmparatorluğu'nda kadının konumunun tersine, Cumhuriyet'in gereksinimi "yurttaş kadın"dır. Bu kadın tipi, erkeğin ardında değil toplumsal yaşamın bütününde onun yanındadır. Doğaldır ki; Aydınlanmaya, bilime dayanan devletin kadın-erkek yurttaşlarından beklentisiyle; dine, geleneksel kurumlara ve değerlere dayanan, sorgulayan ve araştıran bireylere gereksinim duymayan, eksenine "inanmayı ve boyun eğmeyi" yerleştirmiş bir devletin beklentisi taban tabana zittir. Bu iki farklı yaklaşımın yaratmak istediği insan tipi de farklı olacaktır. Türkiye'de ders kitapları 1928'den günümüze dek, yukarıda sözü edilen her iki ideolojiye de tanıklık etmektedir. İşte bu çalışmada, ilköğretim ders kitaplarında yurttaşlıktan kulluğa giden sürecin cinsiyet rollerine yansımaları ortaya konacaktır. Bunlardan birincisinin ders kitaplarına yansımaları, 1928 ile 1945 arasındaki süreçte; ikincisi ise 1945'ten günümüze dek karşımıza çıkar.

Araştırma konusu edilen kitaplardan bazıları doğrudan doğruya aile ve kadını konu olarak ele almaktaydı. Bunlar; Köy Kıraati, Okuma Kitabı, Türkçe, Hayat Bilgisi, Sosyal Bilgiler, Aile Bilgisi, Ev Ekonomisi ve Uygulaması, Yurt Bilgisi, Yurttaşlık Bilgisi, Vatandaşlık Bilgisi, Ahlak Bilgisi kitaplarıdır. Bu kitaplardaki okuma parçalarında, şiirlerde manzumelerde, çeşitli konuların tanımlarında vb. kadın ve erkeklere uygun görülen rol kalıpları sınıflandırılıp tartışıldı. Bu kitapların dışında, kadının ve erkeğin toplumdaki konumları dolaylı olarak resimlerle, fotoğraflarla tek tek cümlelerle anlatan ders kitapları da araştırma konusu edildi. Bu kitaplar ise; Bu kitaplar ise; *Alfabe*, *Tarım Bilgisi*, *Fen Bilgisi* kitaplarıdır. Türkiye'de, özellikle Cumhuriyet'in ilk on beş - yirmi yılındaki eğitim politikalarıyla, sonraki yılların eğitim politikalarının cinsiyet rolleriyle ilişkisini belirlemek gerekiyordu. Bu amaçla, 1928'den günümüze 1500'den fazla ders kitabı analiz edildi.

Çalışmanın henüz başlangıcında görüldü ki; Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki ders kitapları, kâğıdının ve kullanılan görsel unsurlarının kalitesiyle; dilinin sadeliği, akıcılığı, kolay anlaşılabilirliğiyle; konuların günün gereksinimlerine yanıt vermesiyle; batıl inançlara ve dini telkinlere karşı

mücadelesiyle; köylü, işçi, esnaf ve çalışan kesime verdiği değerle; (özellikle 1930'lu yıllarda köylünün temel sorunlarına dikkat çekilir) "aracı ve tefeciye" karşı çocukları uyarma üslubuyla oldukça farklıdır. Bu çalışma açısından en özgün yanı ise, kadınlara özgür birer yurttaş olma bilinci vererek kamusal alanda yüreklenmesiyle günümüz ders kitaplarından tamamen farklı bir görünümdeydi. Bu kitaplarda 1945'e dek yaratılmaya çalışılan kadın imgesi ile 1945'ten sonra basılanlar arasında büyük bir fark görülmekteydi. 1945 öncesinde anneye ülkenin kuruluşuna katkıda bulunması açısından önemli toplumsal işlevler yüklenir ve kadının aile içi geleneksel rolleri yoğun olarak vurgulanmazken; bu tarihten sonra artan sayıda örnekle, kadınların asıl görevinin evi ve ailesi olduğu ders kitaplarına giriyordu.

Aile İçi İşbölümü

Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki ders kitaplarında, toplumda ve aile içinde dayanışmayı güçlendirmeyi hedef alan örnekler bulunuyor. Bu örneklerle kadın ve erkek, birbirleriyle dayanışma içinde ve sürekli yardımlaşan kişiler olarak sunuluyor. Dayanışmanın niteliği 1950 sonrası örneklerden çok farklıdır. Çünkü aile içi işbölümü, "kadın işi-erkek işi" ayrımı temelinde anlatılmıyor. Kadının ve erkeğin aile içindeki görevleri kesin sınırlarla ayrılmış biçimde tanımlanmıyor. 1928 yılında ilkokul 4. sınıflarda okutulan Yurt Bilgisi ders kitabında şu sözler bulunuyor: "Şu annem, görüyorum ve anlıyorum ki hiçbir işte babamı yalnız bırakmıyor, her şeyde ona yardım ediyor. Demek babamla annem arasında sıkı bir tesanüt (dayanışma) var... Babam geçende bana bir de 'müşterek maksat' tan bahsetmişti. Bizim ev de müşterek maksatla vücuda getirilmiş bir müessese olacak. Babamla annem birleşmişler, hem kendilerinin, hem çocuklarının saadetini temin etmek için çalışıyorlar... Anneyle baba galiba her evin temel taşı" (Refik, 1928: 21). Bu anlatıda görüldüğü gibi Cumhuriyet ailesi; ortak amaçla bir araya gelmiş, "birbirlerini ve çocuklarını" düşünen, sevgi duyan, görece eşit eşlerden oluşuyor. Kadın ve erkeğin, çocuklarının mutluluğunun yanı sıra, kendi mutlulukları içinde çalışması anlamlıdır. Cumhuriyet ailesi, iki açıdan 1950 sonrası ders kitaplarında tanımlanan aileden ayrılıyor. Birincisi, anne ve baba birbirini düşünüyor. Sevgi temelli bir ilişki söz konusudur. İkincisi, sorumluluklarda hiyerarşik bir sıralama yok! İki birden "her evin temel taşı". Oysa 1950'lerden itibaren; ders kitaplarının büyük çoğunluğunda "baba evin direğidir, mesut etmek ereğidir" değerlendirmesiyle karşılaşılıyor. Hemen yanı başında da "yemek yapan, sökülük diken, çamaşır, bulaşık yıkayan... annemiz" sözlerine yer veriliyor. Günümüz ders kitaplarında, anne babanın birbirlerine ve çocuklarına yönelik karşılıksız sevgisine ilişkin örnekler rastlanmıyor. Annenin-kadının, ailenin yeniden üretimden bütünüyle sorumlu kılınmadığı yıllarda anne ve baba sevgisi ders kitaplarında eşit bir söylemle dile getirilir. Bu yıllarda babanın aile içindeki otoritesine çok fazla vurgu yapılmaz. Aynı zamanda bu kitaplarda babanın çocukla ilgilendiğini ve aralarında sıcak bir iletişim olduğu görülür. 1945'ten sonra baba çocuk arasındaki iletişim kopar, baba otoriter bir kimlik olarak ders kitaplarında başköşeye yerleşir.

1950'den Sonra Mutfak Önlüğü, Annenin Üniforması

1945'lere dek, ders kitaplarında aile içi işbölümü, cinsiyetçi yaklaşım temel alınarak belirlenmemiş. Anneyi mutfakta veya herhangi bir ev işi yaparken göremiyoruz. Anne-baba, tek tek veya aile içinde resmedilirken paylaşımcı bir izlenim veriliyor.

1941 *Alfabesi*'ndeki bir örnekte, erkek çocuk annesine şunları söylüyor: "Sana yardım etmek, senin her dediğini yapmak ne güzel şey". Milli Eğitim Bakanlığı'nın 1950 sonrasında onayladığı *Alfabe*' lerde bu ve benzeri örnekler iki ya da üçü geçmiyor.

1942'de basılan ve 1968'e dek okutulan *Alfabe*' de, kahvaltı masasında oturan anne, baba ve çocuk resmi var. Çocuk babasından tabağına bal koymasını istiyor. Baba balı verirken anne çayını içiyor ve onlara gülümseyerek bakıyor. Annenin o kahvaltı masasındaki konumu, bir sabah kahvaltıya çağrılmış bir dost, arkadaşı, gülümseyen ve orada olmaktan keyif alan bir kadın gibi. 1950 sonrasında yazılan *Alfabe*' ler ve diğer ders kitaplarındaki aile resimlerinde ise, kadınlar sürekli, yemek, reçel, turşu, salça yaparken, ev temizlerken, çamaşır yıkarken, ütü yaparken, örgü örerken gösteriliyor. İşlerini yaparken gülümsüyorlar, fakat gülümsemeleri yüzlerine yapıştırılmış gibi. Bu anlatıların hemen hepsinde anne mutfak önlüğüyle resimlenmiştir. Mutfak önlüğü annenin üniforması gibidir. Günümüz ders kitaplarında da anne mutfaktan çıkmamıştır. Buna karşılık baba mutfakta, yardımcı olarak yerini almıştır. Bununla birlikte, anne mutfağı ve mutfakta yapılan işlerinin merkezinde, baba ise kıyısında durmaktadır.¹ 2001-2002 öğretim yılında ders kitaplarında bazı değişiklikler belirmeye başladı. Görelide olsa eşitlikçi bir söylem ortaya çıktı. Artık ders kitaplarında kadınlar da erkeklerle birlikte "çalışan" olarak anlatılmaya başlandı. Ders kitaplarındaki resimlerde ve metinlerdeki anlatılarda, erkek (baba) ev işlerine "yardım" için bile olsa katılmaktadır, küçük de olsa bir adım atıldı. Kitaplardaki aile anlatılarında, kadın yemeği yaparken, erkeğın masaya ekmek koyduğunu, salata yaptığını ya da çay doldurduğunu resimlerden izleyebiliyoruz! Ancak 2005-2006 öğretim yılı için hazırlanan ders kitaplarında eşitlikçi söylemden hızla uzaklaştığına tanıklık etmekteyiz. Toplumsal yaşamda erkeği etken kadını edilgen olarak tanımlayan örnekler, hem metinlerde hem de görsel anlatılarda sürmektedir. Bu örneklerde emek yoğunluğu gerektiren işler, esas olarak kadınların (annelerin) görevi olmaya devam etmektedir. Duyu organlarının işlevi anlatılırken bile kadınların yemek yaptığına gönderme yapılır: "Duyularımız ne işe yarar?" cümlesinin altında çocuğunu kapıda karşılayan annesi bulunmaktadır. 'Mis gibi yemek kokusu!' diye düşünöen çocuk, annesinin ne yemek yaptığını tahmin eder" (Komiyon, 2005a: 71).

¹ Ders kitaplarındaki metinler ve görsel unsurlarda bu durumu bütün açıklığıyla gözlemek mümkündür.

Günümüz ders kitaplarında kadınlar mesleklerden dışlanmış durumda. Dokuz mesleğin sayıldığı "Meslekler" başlığı altındaki bir konuda öğretmen, doktor ve terzi gibi mesleklere kadınlara uygun görülmektedir (Öğretmenlik anlatılarında genellikle anlatılan ilkökul öğretmenliğidir. Yapılan araştırmalar doktorluğun da giderek kadın mesleği olarak kabul edildiğini bize göstermektedir). Erkekler ise bu anlatıda mühendis, fırıncı, çiftçi, polis, ressam ve kaptan olmaktadır (Komisyon, 2005b: 42-43). Bu anlatıda, erkeğe altı, kadına üç meslek uygun görülür. Bunun yanı sıra "Giysilerimiz" anlatılırken, "Bazı özel durumlarda giydiğimiz giysiler vardır... Boyacılık aşçılık gibi işler sırasında üstümüzü kirletebiliriz. Bu durumda önlük takarsak elbiselerimiz temiz kalır. (Boya yaparken tulum giymiş bir erkek, mutfak önlüğü takmış kadın resmi)" ile birlikte işe giden, öğreten baba imgesi aynı kitapta yer alır (Komisyon, 2005b: 36-39).

Bunun yanı sıra günümüzde kadınların yanı sıra erkekler de eşleriyle alışverişe çıkarlar. Fakat alışveriş sırasındaki işbölümü bile kadının temizlikten sorumlu olduğunu bize anımsatır. Bu yıl okutulan (2008) Sosyal Bilgiler kitabında, baba ve erkek çocuk marketten kıyma alırken aynı anda anne ve küçük kız temizlik ürünlerini almak üzere işbölümü yaparlar (Kolukısa vd., 2005: 101).

Kadın Uysal ve Uyumlu Olmalı, Yoksa Düzen Bozulur!

1945 sonrası ders kitaplarındaki "Aile İçi İşbölümü" başlıklı konuların cinsiyetçi anlayış temelinde kurgulandığını yukarıdaki örneklerde belirtmiştik. Bu ve benzeri örneklerin bir başka önemli yanı, kadınların evdeki yaşam ve "mutluluklarıyla" yetinip, "huzur" ve "düzeni" sürdürmede kusur etmemeleridir. 1951 *Hayat Bilgisi* 3. sınıf kitabında "Evimizi görseniz siz de beğenirsiniz. Küçüktür ama sevimlidir; tertiplidir. Tertemizdir. Annem onu cennet gibi süslemiştir" (Kınalı, 1951: 17) diye yazılıyor. Kadının evi temiz, tertipli ve süslü tutmasına ilişkin örneklere rastlanır. Buralarda "ev=cennet benzetmesi sık sık yapılıyor. Kadınlara toplumsal yaşamın dışında yapay cennetler yaratılıyor ve orada yaşaması isteniyor.

1953 *Yurttaşlık Bilgisi* 5. sınıf kitabında "Evde İşbölümü" başlıklı konuda "Baba para kazanır. Anne temizlik, yemek, dikiş işlerine bakar, evde düzen ve temizliği sağlar" (Kurtuluş, 1953: 85) deniyor.

1966 *Hayat Bilgisi* 2. sınıf kitabında "Güvenin babasının işi oldukça iyiydi. Evlerinde geçim sıkıntısı yoktu. Annesi iyi kalpli ve uysal bir kadındı. Ev işleriyle uğraşır, çocuklarını yetiştirmek için çalışır dururdu. Birlikte gezmeye giderlerdi" (Ötügen, 1966: 122) diyor.

Evde "düzen" ve "huzur"un olması, bu "doğal" uymanın olmazsa olmaz koşulu olarak görülüyor. Uyumun olabilmesi de, annenin kendisi için bir şey talep etmemesi, yani dik başlı, "bencil" olmamasıyla açıklanıyor. Bu nedenle anne "iyi kalpli ve uysal" bir kadındır hep. Uysallığın ödülü de birlikte gezmeye

gitmektedir. 1945 sonrasında, annenin tek başına, alışveriş dışında bir nedenle dışarı çıktığına, gezmeye gittiğine dair örnek de bulamıyoruz kitaplarda.

"Küçük Ali'nin Adamları"ndan (1939) "Annemin Elleri"ne (1997)

Ders kitaplarındaki örneklerle aile içi işbölümü ve buna bağlı olarak ailede kadının yeri konusunda, 1930 ve 1940'lar ile günümüz taban tabana zıt bir görünüm içindedir. 1939 yılı, ilkokul 2. sınıf *Okuma Kitabı'* ndaki "Küçük Ali'nin Adamları " ile 1992'den 1997'ye kadar okutulan 3. sınıf *Türkçe* kitabındaki "Annemin Elleri" adlı okuma parçası, toplumsal ve siyasal anlamda kadına (anneye) bakıştaki zıtlığı vermesi açısından önem taşıyor. Uzun olmasına karşın, iki ayrı dönemin aynı konuyu işleyen iki örneğini aktararak, dönemler arasındaki bakış açısı farkını göstermek istiyoruz:

"...Küçük Ali yoksuldu. Böyle olduğu halde üstü başı çok temiz gezerdi. Giydiklerinde ne bir leke, ne bir söküük görölürdü. Kitapları ilk alındığı gün ne kadar temizse yısonunda da yine o kadar temiz kalırdı. Küçük Ali'nin Okulu, o yıl bir dere boyuna okullular bayramı yapmaya gitmişti. Çocuklar yeşil söğütlerin altında yemeklerini yiyecekler, bütün gün koşup eğleneceklerdi. Herkesin elinde bir çıkın vardı. Annesi olanların anneleri, olmayanların yakınları yiyecekler yaparak bu çıkınlara koymuşlardı. Küçük Ali'nin kimsesiz olduğunu bilen arkadaşları onun da elinde bir çıkın bulunmasına şaşıldılar. Çıkın açılıp da içinden düzgün kesilmiş ve arasına peynir konmuş ince ekmekek dilimleri ile zeytin, yumurta ve yemiş çıkınca bu şaşma bir kat daha arttı. Çocuklardan biri ona: Bu ne güzel çıkın Küçük Ali bunu sana kim yaptı? Diye sordu. Küçük Ali gülererek şu sözleri söyledi: Adamlarım yaptı. Benim on adamım var. Ali'nin çok yoksul olduğunu bilen arkadaşları birbirlerinin yüzlerine baktılar: 'Ali öğünüyor; Ali yalan söylüyor, çok kocaman bir yalan' diye söylediler. Fakat Küçük Ali yalan söylemiyor, sadece arkadaşlarıyla şaka ediyordu. Gene o sevimli gülüşüyle: 'Adamlarımı görmek ister misiniz, arkadaşlar? Peki, göstereyim' dedi. Ellerini cebinden çıkararak parmaklarını gösterdi: İşte benim adamlarım. Bunlardan daha iyi iş görecek, insana yardım edecek var mıdır?" (Anonim, 1939: 58)

Bu okuma parçasında, kadınlar tarafından yapılması uygun görülen, çocuğun okula hazırlanması, giysilerinin temizliği, dikişi, yemeğinin hazırlanması vb. işlerin gayet başarılı bir şekilde bir çocuk tarafından da yapılabileceği anlatılıyor. Üstelik bu çocuğun erkek olması ayrıca anlamlıdır. Küçük Ali ve adamları, toplumda varlığını sürdüren cinsiyetçi rol kalıplarına karşı Cumhuriyet eğitimcilerinin sunduğu seçenektir. 1930'lar Türkiye'sinde ders kitapları, "Küçük Ali'nin Adamları" gibi okuma parçaları aracılığıyla, yoksul fakat kendine yeterli, gereksinimlerini giderebilen yeni bir insan modelini ön plana çıkarmaktaydı. Şimdi bu modeli bir kenara bırakıp, 1990'larda yaratılmaya çalışılan insan modeline bir göz atalım. 1992-1999 yılları arasında okutulan, ilkokul 3. sınıf *Türkçe* kitabındaki "Annemin Elleri" adlı okuma parçası nereden nereye geldiğini anlatması bakımından oldukça ilginç bir örnek verir:

"Anneler gününde öğretmenimiz bir ödev vermişti bize.. Annelerimizin elleri hakkında bir yazı hazırlayacaktık. Öğretmenimiz fazla açmadı konuyu.. Yalnız annelerimizin çalışkanlığından, gayretinden bahsetti birkaç kelime ile.. İki, üç gün sonra öğretmenimiz, sınıfta yazdığımız ödevleri okutuyordu. Sıra bir kız arkadaşımızın yazısına gelmişti. Şöyle başlıyordu, yazı: 'Annemin elleri... Ellerinden biri ile annem yayık yapar. Diğeri ile kucağında kitabını tutar. Diğeri ile babamın ceketini ütüler. Diğeri ile yemek pişirir. Diğeri ile ben okula gitmeden önce saçlarımı örer. Diğeri ile..' Öğretmenimiz gülerek: Ne demek kızım? Diğeri ile... Diğeri ile... Bu kadar eli olur mu insanın? Alaycı bir şekilde gülüşmeye başlamıştık. Kız arkadaşımız kendinden emin, rahat bir şekilde cevap verdi:'olur öğretmenim! İki eli babam için... Yedi çocuğu var. Her biri için iki el hesap ederseniz on dört el eder. Mutfak, bahçe için ikişer elden altı el eder. Yoksullar için de iki el katın buna... Dua için de iki el düşünün... Yirmi altı el eder. Annemin tam yirmi altı eli var. Daha evvel gülüştüğümüz için utanmıştık. Başımız öne eğildi. Öğretmenimizin yüzündeki hayret ifadesi kaybolmuştu. Ciddi, heyecandan titreyen bir sesle: Yazdıkların doğru çok doğru sevgili kızım, dedi" (Komisyon, 1992: 97).

"Annenin Elleri"ndeki kadın (anne), mutfak ve bahçe işleriyle uğraşan, çocuğunun saçını örmeyi, eşinin ütüsünü yapmayı ihmal etmeyen bir kadındır. Üstelik duasını edip yoksullara yardıma da koşar. Kendi ellerine sahip olmayan, ellerinin tümünü başkalarının hizmetine vermiş, yedi çocuk doğurmuş anne imgesi 1920'li, 1930'lu yılların annesinden çok farklıdır. 1990'larda çizilen kadın tipi yaşamak için erkeğin eline bakar. Cumhuriyetin ilk yıllarında ders kitaplarında sıkça sözü edilen "özgenliğine kavuşmuş " kadın tipi artık çok gerilerde kalmıştır. 1990'lar Türkiye'sinde ders kitaplarında "özgenliğini" yitirmiş bu kadın tipine gösterilen yapay saygı, kadının konumunun daha da aşağı çekilmesine hizmet eder. Elleriyle, dolayısıyla bütün bedeniyle bölünmüş kadın ile "Ali'nin Adamları" arasındaki farklılık, Cumhuriyetin devrimci dinamiğinin uzun yıllar önce yitirilmesinden kaynaklanıyor. "Ali'nin Adamları" yoksuldur ama kendine güvenlidir. Yaşamak için kimsenin hizmetine gereksinim duymaz, bağımsızdır. "Annenin Elleri" ise makineye benzer, kurulmuş gibi çalışır, yaşamak için başkalarına muhtaçtır.

Çalışma Yaşamında Kadın

Kadının söz ve karar hakkını yok sayan anlayış, özellikle 1950 sonrasının ders kitaplarında önemli bir yer tutar.

Oysa 1932'de öğretmenlere rehberlik etmek amacıyla basılan *Hayat Bilgisinin Resimli Tedrisi(Muallim Kitabı)* adlı kitapta "Herkes İşbaşında" başlıklı okuma parçası var. Burada Gündüz adındaki çocuk, babasından kendisini kasaba pazarına götürmesini istiyor. Birlikte pazara gidiyorlar ve çocuğun gördükleri şöyle anlatılıyor:

"İstanbul havadisi, gazeteci! Diye koőan kűcűk bir çocuđu, daha ileride gazeteci bir kadını gűrdű. Pazar yerine yaklaőıyorlardı. Bir kűylű kadın bir elinde yumurta sepeti, ۆtekinde tavuklar pazara gidiyordu. Pazar yeri çok kalabalıktı. Kimse kimseye çarpmasın diye bir memur ortada durmuő gelene geçene iőaret veriyordu. Gűndűz bir aralık kendi sűtűlerini, *tűtűn deposunda alıőan Fatma kadını* gűrdű. Bu kadıncađız iőe gidiyordu" (Rothe, 1932: 35).

Kitabı eviren ve Tűrkiye'nin koőullarına uyarlayan yazar, ۆđretmenden, çocuklara, konuya uygun bir de resim yaptırmasını ister ve őyle der: "arőıya giden, kűye giden, gezmeye giden, gazete satan muhtelif kıyafette kadınlar..." (Rothe, 1932: 35).

Kadınların toplumsal yaőama girmesini destekleyen, "kocasının eline bakan "kiői olmaktan çıkarmaya alıőan, "Herkes İő Baőında"diyerek kadınları saymaktan geri durmayan 1932'lerin eğitimcileriyle, "baba eőinin çalıőmamasını isteyebilir" diyen 1970'li yılların eğitimcileri arasında ciddi farklar bulunuyor. 1930'larda, emperyalistleri denize dűkműő ve devrimlerle ortaçağ karanlığından kurtulmayı amaçlayan Kemalistler iktidardaydı. Onlar için, herkesin iőbaőında olması varlık sorunuydu. Kadınlar erkekler gibi yurttaőtı. Yurttaő olmaları, kamusal yaőamda da tanımlanmalarını zorunlu kılıyordu. Devrimlerin sűrdűrűlmesi ve savunulması politikalarından, 1945'ten baőlayarak yavaő yavaő, 1950'lerden sonra da hızla vazgeçildi. Artık, eğitimciler de kadınları bağımsız bireyler olarak değil, erkeğin denetiminde yaőaması gereken 'kullar' olarak gűrmekteydi. Ders kitaplarındaki cinsiyetçi ۆrneklerin yoğunluğu da bunun kanıtıdır.

Boőanmıő Ailelerin ocukları Ders Kitaplarında Dıőlanmaya Devam Ediyor!

Gűnűműzde ders kitapları kadınları aile içinde ikincil konumda tanımlamakla yetinmez, aynı zamanda anne-baba ve çocuklardan oluőan çekirdek aileyi de yűceltir. Bilindiđi gibi, ۆlkemizde yalnızca çekirdek aile őz konusu değildir. Tek ebeveynli ailelerin; dolayısıyla boőanmıő ailelerin, anne-babasını kaybetmiő, evlat edinilmiő ya da yetiőtirme yurtlarında yaőayan çocukların var olduğu gerçeği anımsanarak programların hazırlanması gerekmektedir. űnkű őz konusu çocuklar da, Milli Eđitim Bakanlığı'nın okullarında okumakta ve aynı ۆđretim programına gűre eğitilmektedir. Ders kitapları çekirdek aile dıőında yaőayan çocukları yok sayarken, aynı zamanda annesi babası ayrılmıő çocuklara karőı da acımasız davranarak ayrımcılık yapar. J. Steinback'ten alınan "Kűcűđűn Babası" adlı okuma parçasının kahramanı yedi yaőındaki bir çocuktur. ۆteki çocukların alaycı bakıőlarından durmaksızın kaçan ve bu yűzden de yalnız kalan bir çocuktur őz konusu olan. Kűcűk ocuđun yalnızlık, korku ve acı içinde oluőunun nedeni, annesi ile babasının ayrılmasından çok arkadaőları tarafından aőađılanması ve dıőlanmasıdır:

"Çocukların üçü bir ağızdan bir şarkı tutturdular:

- Nerede baban? Nerede baban? Nerde baban? Seni aramızda görmek istemiyoruz?

Şaşırmıştı yalan söylemeye mecbur oldu:

- Babam mı? Evdedir...

Çocuklardan biri, topu, sokağı karşısından bu tarafa doğru atmadan önce bir durakladı ve ona:

- Hapı yuttun; ananla baban boşandılar, dedi.

...Ansızın garip bir his duydu. Bunu tanımlayamazdı, sanki kalbi göğsünden dışarı fırlayacaktı. Nefesini tuttu. Gözlerini kapadı. Alvin'in yaklaştığını biliyordu. Sessizce ayağa kalkmak ve onu tokatlamak istiyordu. Yalnızca babasının sokaktaki adımlarını, ayak seslerini dinliyordu. Babası ona seslendi. O da gözleri kapalı, sessizce "Hey!" dedi. Sonra birden bire kendine geldi. Bağırmağa başladı: "Gelin bakalım, haydi. O, görmek isteyen kimdi babamı? Benim babam burada işte. Seninki nerede?" (Aksakal, Çelik ve Savaş, 2000: 231).

Bu okuma parçasında küçük çocuk, "eksiklik" duygusunu kapatmak için çırpınmakta, arkadaşına şiddet uygulamak istemekte ve rastlantı sonucu babasının gelişle arkadaşına meydan okumaktadır. Bu durumun, eğitimbilim ve çocuk psikolojisi açısından yaratacağı sorunlar, üzerinde dikkatle durulması gereken sakıncalar içermektedir. Bu metni okuyarak "eğitim" gören ve "kurtarıcı bir babaya" sahip olamayan çocukların neler hissedebileceğini düşünmenin vakti ne zaman gelecektir?

Hem Bilim Dışı, Hem de Cinsiyetçi Örnekler!

Örneklerde görüldüğü gibi, eğitim sistemi çocukların sorunlar karşısında güçlendirilmesini sağlamak yerine güçsüzleşmesine kaynaklık edecek "bilgi"lerle donatılmıştır. "Perili El" başlıklı bir başka okuma parçasında da kadının geleceği, "iyi bir evlilik ve iyi bir koca"yla sınırlanır. Kadınların becerisinin sınındığı alan ev içi alandan ibarettir. Bu okuma parçasında cinsiyetçi mesajların yanı başında, kadercı ya da doğaüstü güçlere olan inancı doğuran ve güçlendiren düşünceler de çocuklara öğretilmektedir. Eğer sorunlar çözülemiyorsa, çocuklar bilmelidir ki "Perili El" onlara yardımcı olacaktır"! Anasını ve babasını kaybeden Gül Kız'ın yalnızlığı uzun sürmez: "... Hayırlı bir kısmet çıkmış, kız gelin olmuş. Talihinden kocası da iyi bir adammış. Gel gelelim Gül Kız, el üstünde büyüdüğü için ne elleri işe yarıyormuş, ne parmakları dikişe. Ev, kir toz içinde kalmış. Kocası evin dirliliği bozulmasın diye hiç ağzını açmaz bu duruma katlanırmış..." (Aksakal vd, 2000: 54). Neyse ki, "koca" iyi huyludur! Herhalde bu durumun sürmesinin günün birinde ailenin mutluluğuna zarar vereceği düşünülmüş olmalı ki doğaüstü güçler devreye girmiştir. "Perili El" bir el bütün temizliği yapar, evi düzene koyar. Böylece sorun çözülür, ailenin mutluluğu sürer! Cinsiyetinden

dolayı "doğal" olarak evi işlerini bilmesi gerektiği varsayılan Gül Kız'ın eksik bilgiyle evlenmiştir. İyi bir çocukluk geçirmesinin de bundan sorumlu sayılması, aba altından sopa göstermek anlamına gelir. Gül Kız'ın evlendiği adam, "evin dirliği" için ağzını açsaydı dahası şiddete başvursaydı?

Sonuç

1987 yılından beri "Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik" (Gümüőođlu-Helvacioğlu, 1996) ile ilgili olarak yaptığım bu çalışmaya, ilgili kurumlar yavaş da olsa yanıt vermeye başladılar. Bu zaman diliminde yurtiçi ve yurt dışında sayısını anımsayamayacağım kadar çok konferans verdim, panele katıldım, makale yazdım, yazılı ve görsel basında bu çalışma tartışıldı. Çeşitli kurumların desteğiyle, konuyu içeren fotoğraflardan oluşan yedi sergi açtım. Kamuoyunda önemli ölçüde bir duyarlılık oluştu. Bu duyarlılığın Milli Eğitim Bakanlığı ders kitapları komisyonuna az da olsa ulaştığı kanısındayım. Artık daha fazla sayıda kadın, ders kitaplarında "çalışan" olarak anlatılıyor. Erkeğin de ev işlerine "yardım" için bile olsa katıldığına tanıklık ediyoruz (Karabıyık ve Tiryaki, 2004: 12). Ancak ders kitaplarındaki bu küçük değişimlere karşın, toplumsal yaşamda erkeği etken kadını edilgen olarak tanımlayan örnekler, hem metinlerde hem de görsel anlatılarda sürmektedir. Bu örneklerde emek yoğunluğu gerektiren işler, esas olarak kadınların (annelerin) görevi olmaya devam etmektedir. Günümüzde çocuklar aile içi işbölümünü şöyle anlatılardan öğreniyorlar: "Evin temizlik, yemek gibi işlerini sadece anneden beklemek yanlıştır. Çocuklar odalarını toplamalı, çalışma masalarını temizlemelidirler. Aile bireyleri ev işlerini işbirliği ile yapmalıdırlar. Bu işbirliği kadın erkek ayrımı yapılmadan gerçekleşmelidir. Örneğin anne yemeği yaparken baba salata yapabilir, çocuklar masayı hazırlayabilir..." (Karabıyık ve Tiryaki, 2004: 12) Yemek yapmak gibi emek yoğun bir iş anneye yaptırılırken, babaya salata yaptırılmaktadır. Ders kitaplarında babanın yemek yaptığı görülmüş şey değildir. Bu metnin bize anlattığı gibi, ev işeri ile ilgili sorumluluklar hiyerarşisinin merkezinde anne yer alır, sonra baba daha sonra da çocuklar sorumlu kılınır. Bu ve benzeri "kadın erkek ayrımı" yapılmasını doğru olmadığını yazan ders kitaplarında bile, açık iletilerle ayrımcılık yapmaktadır. Günümüz ders kitaplarında kadınların sorumluluğu oldukça geniş bir yelpazeyi içermekte ve aile bütçesindeki yükün hafifletilmesi için de kadın görevli kılınmaktadır: "... Kadın dikiş dikerek ve örgü örerek, alışverişini ucuz ve kaliteli yerlerde yaparak aile bütçesinin yükünü hafifletebilir" (Karabıyık ve Tiryaki, 2004: 17).

Bunların yanı sıra Matematik kitaplarında dahi ayrımcılık bulunmaktadır. Örneğin problemlerde kadınların sayısı genellikle azdır. Doğal sayılar konusu içinde azlık çokluk kavramları okutulurken Atilla ile Hasan'ın topladığı elmalar ile Oya ile Ayşe'nin astığı çamaşırların sayısını karşılaştırmaları istenerek, ilkokula adımını henüz atmış çocuklara cinsiyet rollerinin doğallığı benimsetiliyor (Çebi vd., 2005: 67-68).

Görüldüğü gibi ders kitaplarımız cinsiyet rollerini sağlıklı bir temelde inşa etmektedir. Kadının insan hakları konusunda duyarsızdır. Ayrıca günümüzde, ilköğretimden lise son sınıfa kadar okutulan ders kitaplarının büyük çoğunluğu; bilimsel bakış açısıyla yazılmamıştır, cinsiyetçidir, ülke ve dünya sorunlarına yabancı bir bilgi yığınınından ibarettir. Dahası, resim, fotoğraf ve diğer görsel öğeler konusunda özensizdir.

Kaynakça

- Aksakal, M., Çelik, O. & Savaş, İ., 2000, *Türkçe 6. Sınıf*, Düzgün Yayıncılık, İstanbul.
- _____, 2000, *Türkçe 7. Sınıf*, Düzgün Yayıncılık, İstanbul.
- Anonim, 1939, *Okuma Kitabı 2. Sınıf*, Devlet Basımevi, İstanbul
- Anonim, 1939, *Okuma Kitabı 2. Sınıf*, Maarif Matbaası, İstanbul
- Çebi, M. vd., 2005, *Matematik I. Sınıf*, Dörtel Yayınları, Ankara.
- Eyüboğlu, A., Özar, Ş. & Tufan Tanrıöver, H., 2004, *Kentlerde Kadınların İş Yaşamına Katılım Sorunlarının Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Boyutları*, KSSGM, Ankara.
- Freire, P., 1991, *Ezilenlerin Pedagojisi*, çev. Özbek, E. & Hattatoğlu, D., Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Freire, P., & Macedo, D., 1998, *Okuryazarlık*, çev. Ayhan, S., İmge Yayınları, Ankara.
- Gümüšoğlu-Helvacioğlu, F., 1996, *Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik*, 1. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Gümüšoğlu, F., 2005, *Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet*, 2. Baskı, Çağdaş Eğitim Vakfı, İstanbul.
- Karabıyık, E. & Tiryaki, F., 2004, *Hayat Bilgisi 4. Sınıf*, Üner Yayınları, Ankara..
- Kınalı, F., 1951, *Hayat Bilgisi 3. Sınıf*, Örnek Matbaası, Ankara
- Kolukısa, E., vd., 2005, *Sosyal Bilgileri 4 Sınıf*, A Yayınları, YYY
- Komisyon, 1992, *Türkçe 3. Sınıf*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- _____, 1992, *Türkçe, 3. Sınıf*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- _____, 2004, *Sosyal Bilgiler 4. Sınıf*, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, İstanbul.
- _____, 2005a, *Hayat Bilgisi 2. Sınıf*, MEB, İstanbul.
- _____, 2005b, *Türkçe 2. Sınıf*, MEB Yayınları, İstanbul.
- Kurtuluş, F. O., 1953, *Yurttaşlık Bilgisi 5. Sınıf*, Kanaat Matbaası, İstanbul.
- Ötüken, H., 1966, *Hayat Bilgisi 2. Sınıf*, Ulun Yayınları, İstanbul.
- Refik, A., 1928, *Yurt Bilgisi 4. Sınıf*, Maarif Matbaası, İstanbul.
- Rothe, R., 1932, *Muallim Kitabı*, çev. Raşit, H., Resimli Ay Matbaası, İstanbul.